

Sobir Madiyev

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
O'quv ishlari bo'yicha prorektori, dotsent
E-mail: sobirmadiyev5@gmail.com

MUSIQA TA'LIMIDA UZVIYLIK MASALALARI

Annotatsiya. *Ijrochilik san'ati doimiy rivojlanib boruvchi jarayondir. Boshqa sohalar singari cholg'u ijrochiligi ham yildan-yilga rivojlanib bormoqda. Mazkur maqolada cholg'u ijrochiligini o'qitishda musiqiy ta'lim tizimining uzviy ravishda olib borilishi muhim ahamiyatga ega ekanligi, musiqa ta'limini tizimli tashkil etilishi, ijrochining mohir sozanda sifatida rivojlanishi uchun asosiy omil hisoblanishi masalalari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *cholg'u ijrochiligi, musiqiy ta'lim, bolalar musiqa va san'at maktablari, o'rta maxsus bilim yurtlari, oliy ta'lim muassasalari, dutor.*

ISSUES OF CONTINUITY IN MUSIC EDUCATION

Abstract. *Performing arts are a constantly evolving process. Like other areas, instrumental performance is also developing from year to year. This article discusses the importance of the continuous implementation of the musical education system in teaching instrumental performance, the systematic organization of musical education, and the main factors for the development of a performer as a skilled musician.*

Keywords: *instrumental performance, music education, children's music and art schools, secondary specialized educational institutions, higher education institutions, dutor.*

Musiqiy ta'lim tizimidagi uzviylik sozandaning mukammal bilim olib, yetuk mutaxassis bo'lib shakllanishi uchun asosiy omil hisoblanadi. Bu jarayon bolalar musiqa va san'at maktablari, o'rta maxsus musiqa bilim yurtlari hamda oliy ta'lim muassasalarini o'z ichiga oladi.

O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik madaniyatining o'sishi, jahon klassik kompozitorlari asarlarining o'zlashtirilishi, O'zbekiston kompozitorlarining xalq

cholg'ulari uchun maxsus asarlar yaratishi o'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'atini yanada yuksalishi uchun muhim zamin bo'ldi. Shu bilan birga yuqori malakali ilmiy-pedagogik va ijrochi kadrlarni tayyorlash masalasi ham kun tartibiga qo'yildi. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilikning keyingi davrlardagi yuksalishi Toshkent (hozirgi O'zbekiston) davlat konservatoriyasi faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. 1948-yildan boshlab mamlakatimizdagi musiqa oliy o'quv yurtlarida, shu jumladan M.Ashrafiy nomidagi Toshkent (hozirgi O'zbekiston) davlat konservatoriyasida ham xalq cholg'ulari ijrochiligi bo'yicha ta'lim berish boshlandi. O'zbek xalq cholg'ulari bo'limiga rahbarlik qilish, o'quvchilarni saralab yig'ish, o'quv rejalarini tuzish A.Petrosyan tomonidan amalga oshirilgan [1, 42-b]. Bilim yurtida o'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi bo'yicha professional ta'limni yo'lga qo'yishda V.Uspenskiy, M.Ashrafiy, A.Petrosyan, I.Blagoveshenskiy, B.Gienko, G.Sobitovlarning xizmatlari beqiyosdir.

Ijrochilik san'ati doimiy rivojlanib boruvchi jarayondir. Musiqiy ta'lim tizimining barcha bosqichlarida sozandaning ijrochilik mahorati rivojlanishi uchun nazariy hamda amaliy bilimlarni talab darajasida o'zlashtirishi, olgan bilim va ko'nikmalarini to'g'ri shakllantira olishi muhim ahamiyatga ega.

Ma'lumki, professional musiqiy cholg'uda ijro etishni o'rganish maktab yoshidan boshlanadi. Yosh avlodning kelajakda yetuk sozanda sifatida kamol topishi uchun uning musiqa maktabida oladigan bilim va ko'nikmalari muhim ahamiyatga ega. Darhaqiqat, bino mustahkam bo'lishi va uzoq yil xizmat qilishi uchun uning poydevori mustahkam bo'lishi lozim. Musiqa maktabi ham sozanda uchun poydevor vazifasini bajaradi. Musiqa maktabining asosiy vazifasi yosh avlodni musiqa va san'atning boshqa turlariga yo'naltirish va qobiliyatlarini to'g'ri shakllantirishdan iborat. Bu yerda bolalarning milliy qadriyatlarimiz va an'analарimizga nisbatan hurmati, e'tibori yanada rivojlanadi. Ma'naviy saviyasi, estetik didi shakllanishni boshlaydi. Bir qarashda u san'at bilan birgalikda atrofdagilar bilan muloqot, jamoa bilan munosabat, sahna madaniyatini o'rgana boshlaydi. O'z cholg'usiga nisbatan muhabbati paydo bo'ladi. Tabiiyki, ijrochilik san'atining rivojlanishi bolalar musiqa va san'at maktablarida o'qitish uslubiga,

ijrochilik amaliyotiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi [2, 25-b]. Bugungi kunda bolalar musiqa va san'at maktablarida o'qitish uchun yangi-yangi asarlarga, ya'ni repertuarga bo'lgan ehtiyoj ortmoqda. Bugungi kun ta'lim tizimi talab darajasiga javob beradigan o'quv qo'llanmalari, darsliklar yaratish ushbu ehtiyojlarning oldini olish uchun xizmat qiladi.

Bolalar musiqa va san'at maktablarida o'qitish uslubi o'quvchiga cholg'u haqida ilk ma'lumotlarni berish, cholg'uda ijro holati (postanovka)ni to'g'ri qo'yish hamda nazariy bilimlarni asta-sekinlik bilan o'rganishdan boshlanadi.

O'quvchini musiqa maktabiga qabul qilish imtihonlarida uning iste'dodi, eshitish qobiliyati, eslab qolish qobiliyati, ritm hissi sinovdan o'tkaziladi. Tabiiyki, ba'zi bir o'quvchilarda ritm his qilish qobiliyati pastroq bo'lishi mumkin, ba'zilarida esa eshitish qobiliyatida kamchiliklar bo'ladi. Ana shu kamchiliklarni to'g'rilash, musiqiy qobiliyatni rivojlantira olish kerak. Ya'ni, ritm his qilish qobiliyati pastroq o'quvchi bilan o'qitish jarayonida ko'proq ritm ustida ishlash maqsadga muvofiqdir. Dars mashg'ulotlarida o'qituvchi qarsak chalish orqali turli xil ritmlarni chalib berishi va o'quvchidan ushbu ritmni takrorlashni talab qilishi uning ritm his qilish qobiliyatini asta-sekinlik bilan rivojlanishiga turtki bo'ladi. Albatta, ushbu jarayonda oddiy, sodda ritmdan asta-sekin murakkabga o'tish kerak.

Dastlabki dars mashg'ulotlarida o'quvchiga o'z cholg'usining kelib chiqish tarixi, cholg'uning tuzilishi, ushbu cholg'uda ijro etgan mashhur ustoz sozandalar, cholg'uning o'quv jarayonidagi ahamiyati, uning orkestrda tutgan o'rnini haqida umumiy tushunchalar berish maqsadga muvofiqdir. Cholg'uda ijro holati (pastanovka)ni to'g'ri shakllantirish muhimdir. Ilk mashg'ulotlardan o'quvchining to'g'ri o'tirishiga alohida e'tibor berish kerak. O'tirish holatida yuzaga keladigan kichik bir xato ham o'quvchining ijro mahoratining past bo'lishiga hamda gavdaning rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunda ahamiyat beradigan asosiy vazifa o'quvchiga to'g'ri o'tirishni o'rgatayotganda uning bo'yi, qo'l-oyoqlarining uzunligini hisobga olgan holda postanovka qo'yishdir. Ya'ni har bir o'quvchining individual holatidan kelib chiqqan holda uni sozanda sifatida to'g'ri rivojlantirish bu ustozning muhim vazifasi hisoblanadi [3, 12-b]. Musiqa

maktablarida cholg'uni ijro etish bilan birgalikda musiqa nazariyasi hamda solfedjio fanlari o'qitiladi. Ushbu fanlarni mukammal egallash ijrochi uchun muhim. Musiqadagi nazariy fanlarni puxta egallamaslik ijrochining kelajakdagi bilim olishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijrochiga cholg'uda ijro etish ko'nikmalari bosqichma-bosqich o'rgatib boriladi. Bolalar musiqa va san'at maktablarida har bir cholg'uda o'qitish uchun o'quv dasturi mavjud. Dasturning aprobatsiyasi yakunlari Respublika ta'lim markazi qoshidagi "Musiqa madaniyati va san'at" ilmiy-metodik kengashida muhokama etilib, amaliyotda foydalanish uchun tavsiya etilgan.

Ushbu o'quv dasturi dutor cholg'usida o'qitishning maqsad vazifalari, mazmun mohiyatini belgilaydi. Dasturning maqsadi o'quvchilarning iste'dodini, madaniy saviyasini, dunyoqarashini kengaytirish, milliy va jahon musiqa namunalari bilan tanishtirishdan iborat.

Mazkur oquv dasturi bolalar musiqa va san'at maktablarining besh yillik ta'lim yo'nalishiga mo'ljallangan bo'lib, bu davr ichida o'quvchi imkoni boricha musiqa ijrochiligidan professional mahoratini egallashi va notaga qarab ijro etish malakasini hosil etishi ko'zda tutilgan. Dasturda uslubiy ko'rsatmalar hamda sinflar kesimida o'quvchilar ijro etishi uchun tavsiya etilgan namunaviy asarlar ro'yxati keltirilgan.

Dutor sinfida mashg'ulotlar har bir o'quvchi uchun tuzilgan shaxsiy ish reja asosida olib boriladi. O'qituvchi o'quvchining badiiy va texnikaviy malakalari o'sishini muntazam kuzatib borishi lozim. O'quvchining musiqiy bilimni oshirish maqsadida musiqa asarlarini varaqdan o'qish mashg'ulotlarini olib borish maqsadga muvofiqdir. Notani varaqdan o'qish mashg'ulotlari o'quvchining nota o'qish tezligi oshishiga yordam beradi. Notani varaqdan o'qish orkestr, ansambl sinflarida ham kerak. Ushbu mashg'ulotni puxta egallash o'quvchining kelajakdagi bilim olishiga albatta ijobiy yordam beradi [4, 33-b].

Bolalar musiqa va san'at maktabini bitirgan o'quvchi keyingi ta'lim bosqichiga yo'l oladi. Bu bosqich o'rta maxsus bilim yurtlaridir. O'rta maxsus bilim yurtlarida ta'lim berish jarayonlarida o'quvchini kasbga yo'naltirishning ilk

bosqichlari boshlanadi. O'rta maxsus bilim yurtlarida o'quvchini ham mohir sozanda sifatida, ham pedagog sifatida rivojlantirish masalasi yotadi. Bolalar musiqa va san'at maktabidan farqli ravishda o'quvchi o'rta maxsus bilim yurtida professional ijro etish ko'nikmalarini hamda o'z ustida mustaqil ishlashni o'rganadi.

O'qituvchi ijrochining bolalar musiqa va san'at maktabidagi bilim va ko'nikmalarni qay darajada o'zlashtira olganligini hisobga olgan holda ish olib borishi maqsadga muvofiq. Albatta, ijrochining bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishi hamda mohir sozanda bo'lib yetishishida ustozning ahamiyati katta. Shunday holatlar ham kuzatiladiki, musiqa maktabida bilimlarni o'rtacha o'zlashtirgan, ijro imkoniyatlari ham talab darajasida bo'lmagan o'quvchilar o'rta maxsus ta'limda bilimlarni a'lo darajada o'zlashtirib, ijrochi sifatida ham ijro imkoniyatlari rivojlanib, yuqori natijalarga erishishi mumkin. Bu, albatta, o'rta maxsus bilim yurtidagi ta'lim berish sifatiga hamda mutaxassislik o'qituvchisining pedagogik mahoratiga borib taqaladi.

Ahamiyatli jihati shundaki, o'quvchiga o'z cholg'usini sozlashni o'rgatish muhim masalalardan biridir. Bunda eshitish qobiliyati asosiy rol o'ynaydi. Eshitib sozlash orkestr, ansambl darslarida juda ham muhim. Konsert dasturlari bo'ladimi, yoki turli ko'rik tanlovlar sahnada asar ijro etishdan oldin birinchi navbatda cholg'uning sozi tekshiriladi. Agar o'quvchining eshitish qobiliyati yaxshi bo'lsa cholg'usini mustaqil sozlay oladi. Kuy mohirona ijro etilmasin, agar cholg'u sozlanmagan bo'lsa asar mazmun mohiyatini yo'qotadi. Mohir sozanda bo'lishni istagan ijrochi ko'p o'z ustida mustaqil ishlashi kerak. Har kuni cholg'usida ijro etishi, nafaqat musiqiy asar ustida ishlashi, avvalo, mashqlar, gammalar ko'p chalishi kerak.

Respublikamizda madaniyat va san'at sohasida ta'lim beradigan qator oliy ta'lim muassasalari mavjud. Xususan, O'zbekiston davlat konservatoriyasi, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, Yunus Rajabiy nomidagi o'zbek milliy musiqa san'ati instituti, O'zbekiston davlat konservatoriyasi huzuridagi Botir Zokirov nomidagi milliy Estrada san'ati instituti va boshqalar.

Oliy ta'limda ijrochi boshlang'ich va o'rta maxsus ta'limda egallagan bilim va ko'nikmalarini, ijro mahoratini mustahkam bir yo'lga soladi. Oliy ta'limda cholg'u ijrochiligida ko'proq ahamiyat beriladigan jihatlar asarni ijro etishda ko'proq badiiylikka, mazmun mohiyatiga e'tibor qaratiladi. Dutor cholg'usi ijrochiligida oliy ta'lim bosqichida ba'zi muammolar mavjud. Xususan, repertuar masalasida yetishmovchiliklar kuzatilmoqda. Ayniqsa, dator alt cholg'usida ijro qilish uchun asarlar yetishmaydi. Ushbu kamchilikni hisobga olgan holda, o'zbek kompozitorlarimiz asarlar yaratishmoqda. Mohir ustoz sozandalar do'mbirada ijro etiladigan qozoq xalq kuylarini dator alt cholg'usi uchun moslashtirishmoqda. Dutor va do'mbira cholg'ulari tuzilishi va ijro uslubi jihatidan juda yaqin. Biroq repertuar hali ham yetarli deb bo'lmaydi. Kompozitorlardan dator cholg'usi uchun yangi asarlar yozish taklifi berilmoqda.

Oliy ta'limda talaba professional ijrochi bo'lib yetishishi ta'limning maqsadidir. Asarni mohirona ijro qilish uchun bir qancha talablar mavjud. Murakkab asarlarni mohirona ijro etish bu faqat asarni tez tempda ijro etish degani emas. Asarni ijro etishda uning badiiy jihatlari ham katta ahamiyatga ega. Oliy ta'limga kelgan talabalarda asarni ijro etishda badiiylilik tamoyillarining etishmasligi ko'p kuzatilmoqda. Musiqiy asarni ijro qilishni o'rganishni boshlashdan avval asarning mazmunini tushunib yetish kerak. Buning uchun asarning kompozitori, yozilgan davri, janri, shakli bilan tanishib chiqish tavsiya etiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki, musiqiy ta'lim yo'nalishidagi uzviylikda kuzatilayotgan umumiy kamchiliklar quyidagi jihatlarda kuzatilmoqda: asarni talab darajasida ijro qila olmaslik, ijro holatidagi kamchiliklar, asarda badiiylilik yetishmasligi, musiqiy nazariy fanlarning puxta egallanmaganligi, nota o'qishdagi kamchiliklar. Bu nimaga borib taqaladi? Albatta, o'quv jarayonida tizimli standart dastur mavjud emasligiga taqalmoqda. Ta'lim muassasalarida o'quv qo'llanma va adabiyotlarning viloyatlar kesimida teng taqsimlanmaganligi, chekka joylarda o'quv qo'llanmalarining yetishmasligi ta'lim tizimining hozirgi zamon talablariga mos ravishda rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Musiqa ta'lim tizimida o'qitish jarayonida o'quvchini bir bosqichdan keyingi ta'lim bosqichiga

o'tib, ta'limni uzviy davom ettirishida uni to'g'ri yo'naltirish, qobiliyatlarini inobatga olgan holda dars jarayonlarini tashkil etish, sozanda sifatida rivojlantirish unga ta'lim berayotgan o'qituvchilarning pedagogik mahoratiga, va albatta, ta'lim muassasasining ta'lim berish sifatiga borib taqaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tashmatova A. *Ijrochilik san'ati tarixi (darslik)*. – Toshkent: Musiqa, 2017. – 42-b.
2. Yunusov U. *Xalq cholg'ularida ijrochilik (dutor)*. – Toshkent: Musiqa, 2024. – 25-b.
3. Nazarov O. *Qashqar rubobi (musiqa va san'at maktablari uchun o'quv-uslubiy qo'llanma)*. – Toshkent: Nishon-Noshir, 2013. – 12-b.
4. Rahmatullayeva U., Atayeva N., Rasulova F. *Dutor (bolalar musiqa va san'at maktablari uchun o'quv dasturi)*. – Toshkent: Musiqa, 2019. – 33-b.